

AXBOROTLARNI SHIFRLASH NAZARIYASI VA AMALIYOTI

MURODOV OYBEK TO'RAQULOVICH

"OSIYO XALQARO UNIVERSITETI"

"Umumtexnik fanlar" kafedrasi assistent o'qituvchisi

Kalit so'z: Shifrlash, kriptografiya, ma'lumotlar xavfsizligi, simmetrik va assimetrik algoritmlar, himoyalash usullari.

Kirish

Axborotlar zamonaviy jamiyatda eng muhim resurslardan biri bo'lib, uning xavfsizligi, maxfiyligi va butunligini ta'minlash hayotiy ahamiyat kasb etadi. Axborotlarni shifrlash (kriptografiya) usullari, o'z navbatida, bu xavfsizlikni ta'minlashda asosiy vosita hisoblanadi. Shifrlash – bu axborotni ma'lum bir algoritm yordamida noaniq, tushunarsiz holatga keltirish jarayonidir, shu bilan birga faqat ma'lum shaxslar tomonidan axborotni qayta tiklash yoki o'qish imkonini beradi. Shifrlar yillar davomida taraqqiy etib, hozirda o'ta murakkab va ishonchli tizimlarga aylangan.

Ushbu maqolada axborotlarni shifrlashning nazariyasi, usullari va zamonaviy texnologiyalarni tahlil qilamiz. Shuningdek, axborot xavfsizligini ta'minlashdagi asosiy masalalar va kriptoprotokollarning amaliy qo'llanilishi ham muhokama qilinadi.

1. Shifrlashning Nazariy Asoslari

Shifrlashning asosiy maqsadi – axborotni muayyan shaklda kodlash, shunday qilib, uni shifrlash va dekodlashda faqat maxsus kalitlar yordamida amalga oshirish mumkin bo'ladi. Kriptografiya so'zi yunoncha "kryptos" (maxfiy) va "grapho" (yozish) so'zlaridan olingan, bu shifrlash jarayonining mohiyatini aks ettiradi.

Shifrlash texnikalari ikki asosiy kategoriya bo'yicha tasniflanadi: **simmetrik** va **asimmetrik** shifrlash.

- **Simmetrik (bir xil kalitli) shifrlash** – bu usulda ma'lumotlarni shifrlash va dekodlash uchun bir xil kalit ishlatiladi. Agar kalitni noma'lum shaxslar bilsa, shifrlangan axborotni o'qish mumkin bo'ladi. Bu turdagi shifrlash tizimlaridan eng mashhurlari DES (Data Encryption Standard) va AES (Advanced Encryption Standard) hisoblanadi. AES 128, 192, va 256 bitli kalitlar bilan ishlaydi va zamonaviy kriptografiyada keng qo'llaniladi.
- **Asimmetrik (ochiq-yiqilishli) shifrlash** – bu usulda ikki xil kalit ishlatiladi: biri ochiq (public), ikkinchisi esa shaxsiy (private). Ochiq kalit umumiy maqsadlar uchun tarqatiladi, shaxsiy kalit esa faqat tegishli foydalanuvchida saqlanadi. Asimmetrik shifrlashning eng mashhur algoritmi RSA hisoblanadi, bu usulni ko'plab internet xavfsizligi tizimlarida, jumladan, HTTPS protokollarida qo'llashadi.

2. Shifrlash Algoritmlari va Ularning Turlari

Zamonaviy kriptialgoritmlar juda murakkab va ko'p holatlarda matematik, statistik va algoritmik metodlarga asoslanadi. Quyida ularning ayrimlarini ko'rib chiqamiz:

- **RSA (Rivest-Shamir-Adleman)** – bu asimmetrik shifrlash algoritmi 1978-yilda Ron Rivest, Adi Shamir va Leonard Adleman tomonidan ishlab chiqilgan. RSA algoritmi asosida

ikkita kalit mavjud: ochiq va shaxsiy kalit. Bu algoritmnining xavfsizligi katta sonli qarorlarning ko'paytmasini faktorizatsiya qilishning qiyinligi bilan bog'liq. RSA ko'plab xavfsiz tizimlarda, masalan, raqamli imzolarni yaratishda va elektron to'lov tizimlarida qo'llaniladi.

- **AES (Advanced Encryption Standard)** – AES simmetrik shifrlash algoritmi bo'lib, asosan davlat xavfsizligi va tijorat sohasida ishlatiladi. AES 128, 192, va 256 bitli kalitlar bilan ishlaydi va yuqori darajadagi xavfsizlikni ta'minlaydi. AES algoritmi, shu bilan birga, mobil qurilmalar va bulutli xizmatlarda keng qo'llaniladi.
- **ECC (Elliptic Curve Cryptography)** – bu asimmetrik shifrlash algoritmi elliptik egri chiziq'larga asoslanadi va RSA ga nisbatan kichikroq kalitlar bilan yuqori xavfsizlikni ta'minlaydi. ECC ko'plab mobil qurilmalar va IoT (Internet of Things) tizimlarida qo'llaniladi.
- **SHA (Secure Hash Algorithm)** – bu algoritm axborotni to'liq va o'zgarmas holatga keltiradi. SHA algoritmlari raqamli imzolarni yaratish va axborotlar yaxlitligini ta'minlashda ishlatiladi. SHA-2 va SHA-3 versiyalari eng mashhur variantlardir.

3. Kriptografiyaning Amaliy Qo'llanilishi

Zamonaviy axborot texnologiyalari va internet xavfsizligini ta'minlashda kriptografiya muhim rol o'ynaydi. Shifrlash texnologiyalarining eng keng tarqalgan qo'llanilishi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Internet Xavfsizligi:** Web-saytlar va internet xizmatlarining xavfsizligini ta'minlash uchun SSL/TLS protokollari qo'llaniladi. Ushbu protokollar ma'lumotlarni uzatish paytida shifrlashni amalga oshiradi va foydalanuvchi va server o'rtasidagi aloqani xavfsiz qiladi. HTTPS (Hypertext Transfer Protocol Secure) bu protokollarning keng qo'llaniladigan shaklidir.
- **Elektron Imzolar:** Raqamli imzolar, asosan, asimmetrik shifrlash algoritmlari yordamida yaratiladi va hujjatlarning haqiqiylikni va yaxlitligini ta'minlaydi. Elektron imzolar ko'plab huquqiy hujjatlar, shartnomalar va elektron to'lov tizimlarida ishlatiladi.
- **Blokcheyn Texnologiyalari:** Blokcheyn texnologiyasi, shifrlash va raqamli imzolardan foydalangan holda, xavfsiz va o'zgarishsiz tizimlarni yaratadi. Kriptoaktivlar, masalan, Bitcoin, o'zining xavfsizlik va ishonchliligini blokcheyn asosida ta'minlaydi.
- **Mobil Qurilmalar va IoT:** Mobil telefonlar va IoT qurilmalarida axborot xavfsizligi uchun kriptografik texnologiyalar ishlatiladi. ECC algoritmi ko'p hollarda mobil qurilmalarda qo'llaniladi, chunki u kam resurslar sarflaydi va yuqori xavfsizlikni ta'minlaydi.

4. Kriptografiya Xavfsizligi va Hujumlar

Kriptografiya tizimlarining xavfsizligi har doim tajovuzkorlar tomonidan amalga oshiriladigan turli hujumlar bilan ta'sirlanishi mumkin. Ba'zi eng keng tarqalgan hujumlar quyidagilardir:

- **Brute-force hujumi:** Kalitning barcha mumkin bo'lgan qiymatlarini sinash orqali tizimni buzish. Bu hujumni samarali amalga oshirish uchun kalit uzunligi katta bo'lishi kerak.
- **Matn tahlili hujumi (Ciphertext attack):** Shifrlangan matnning xususiyatlarini tahlil qilish orqali uni ochishga urinish. Ba'zi shifrlash algoritmlari, masalan, shifrlashning kuchli yodgorliklarga ega bo'lishi kerak, bu esa hujumni qiyinlashtiradi.

- **Kuchli tomonlarni aniqlash:** Kriptografiya tizimlarini muntazam tahlil qilib, ular zaif tomonlarni aniqlash va ularni kuchaytirish muhimdir. Yangi yondashuvlar va algoritmlar doimiy ravishda ishlab chiqilmoqda.

Xulosa

Axborotlarni shifrlash bugungi kunda axborot xavfsizligini ta'minlashning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Shifrlash texnologiyalari nafaqat internetda, balki moliya, tibbiyot, hukumat tizimlarida ham keng qo'llaniladi. Kriptografiya doimiy ravishda rivojlanib bormoqda, va yangi texnologiyalar, masalan, kvant kriptografiyasi, bu sohaning kelajagini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Shifrlashning rivojlanishi va xavfsizlikni ta'minlashda yangi yondashuvlar kiritilishi axborotlarni himoya qilishda yana bir qadam oldinga siljish bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. MURODOV, O. (2024). MODEL OF THE TEACHING PROCESS OF INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES ON THE BASIS OF AN INNOVATIVE APPROACH, IMPLEMENTATION MECHANISMS. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(9), 309-317.
2. Murodov, O. T. R. (2024). INFORMATIKA FANIDAN AMALIY MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH: TAJRIBALAR VA NATIJALAR. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 115-121.
3. Murodov, O. T. R. (2024). STEAM YONDASHUVI DOIRASIDA INFORMATIKA FANINI O'QITISHNING ISTIQBOLLARI. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 59-65.
4. Murodov, O. T. R. (2024). INFORMATIKA DARSLARINI INTERAKTIV METODLAR YORDAMIDA TASHKIL ETISH. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 101-107.
5. Murodov, O. T. R. (2024). INTERNET XAVFSIZLIGI BO'YICHA BILIMLARNI O'QUVCHILARGA YETKAZISH. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 66-72.
6. Murodov, O. T. R. (2024). ALGORITMLARNI MAKTAB O'QUVCHILARIGA O'RGATISH: SAMARALI METODIKALAR. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 87-93.
7. Murodov, O. T. R. (2024). ALGORITMLARNI MAKTAB O'QUVCHILARIGA O'RGATISH: SAMARALI METODIKALAR. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 87-93.
8. Murodov, O. T. R. (2024). INFORMATIKA DARSLARIDA ZAMONAVIY O'QUV TEXNOLOGIYALARI VA VOSITALARIDAN FOYDALANISH. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 80-86.
9. Murodov, O. T. R. (2024). RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI O'QUV JARAYONIGA INTEGRATSIYA QILISH USULLARI. *The latest pedagogical and psychological innovations in education*, 1(2), 108-114.
10. TO'RAQULOVICH, M. O. (2025). ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNI TA'LIMDA QO'LLASH IMKONIYATLARI VA UNING ISTIQBOLLARI. *PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(2), 102-106.
11. To'raqulovich, M. O. (2024). OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA AXBOROT KOMMUNIKASIYA TEXNOLOGIYALARI DARSLARINI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY USULLARDAN FOYDALANISH. *PEDAGOG*, 7(6), 63-74.

12. Muradov, O. (2024, January). IN TEACHING INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES REQUIREMENTS. In *Международная конференция академических наук* (Vol. 3, No. 1, pp. 97-102).
13. To'raqulovich, M. O. (2024). OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIMNING INNOVATION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. *PEDAGOG*, 7(5), 627-635.
14. Murodov, O. (2024). DEVELOPMENT OF AN AUTOMATED SYSTEM FOR CONTROLLING TEMPERATURE AND HUMIDITY IN PRODUCTION ROOMS. *Development and innovations in science*, 3(1), 84-93.
15. Murodov, O. (2024). TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI. *Science and innovation in the education system*, 3(3), 155-160.
16. Murodov, O. (2023). INNOVATION YONDASHUV ASOSIDA INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI O'QITISH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 3(4), 77-81.
17. To'raqulovich, M. O. (2024). IMPROVING THE TEACHING PROCESS OF IT AND INFORMATION TECHNOLOGIES BASED ON AN INNOVATIVE APPROACH. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 4(3), 851-859.
18. Murodov, O. (2024). DEVELOPMENT AND INSTALLATION OF AN AUTOMATIC TEMPERATURE CONTROL SYSTEM IN ROOMS. *Solution of social problems in management and economy*, 3(2), 91-94.
19. Muradov, O. (2024). APPLIED TO THE CURRENT TRAINING PROCESS REQUIREMENTS. *Инновационные исследования в науке*, 3(1), 54-63.
20. Murodov, O. (2024). DEVELOPMENT OF AN AUTOMATED PARAMETER CONTROL SYSTEM ROOMS AND WORKSHOPS BASED ON CLOUD TECHNOLOGIES. *Академические исследования в современной науке*, 3(2), 16-27.
21. Muradov, O. (2024, January). Application of basic principles and rules of innovative pedagogical technologies to educational processes. In *Международная конференция академических наук* (Vol. 3, No. 1, pp. 46-55).
22. Turakulovich, M. O. (2024). DEVELOPMENT AND INSTALLATION OF AN AUTOMATIC TEMPERATURE CONTROL SYSTEM IN ROOMS. *Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system*, 1(2), 72-77.
23. Muradov, O. (2024). Basic principles and rules of innovative pedagogical technologies in the educational process. *Models and methods in modern science*, 3(1), 84-93.
24. Torakulovich, M. O. (2024). Innovative information technologies and new methods and tools for their application in today's education. *Central Asian Journal Of Education and Innovation*, 3(2-2), 83-92.
25. Murodov, O. T. R. (2023). INFORMATIKA FANINI O 'QITISHDA YANGI INNOVATION USULLARDAN FOYDALANISH METODIKASI. *GOLDEN BRAIN*, 1(34), 130-139.
26. Murodov, O. T. R. (2023). Zamonaviy ta'limda axborot texnologiyalari va ularni qo 'llash usul va vositalari. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(11), 481-486.
27. Murodov, O. T. R. (2023). INFORMATIKA DARSLARINI TASHKIL ETISHDA INNOVATION USULLARDAN FOYDALANISH. *GOLDEN BRAIN*, 1(32), 194-201.
28. Муро́дов, О. Т. (2023). РАЗРАБОТКА АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ТЕМПЕРАТУРЫ И ВЛАЖНОСТИ В ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КОМНАТ. *GOLDEN BRAIN*, 1(26), 91-95.